

ТАТЈАНА ПЕЈОВИЋ

О СТАЊУ НЕПОКРЕТНИХ И ЕВИДЕНЦИЈИ И ЗАШТИТИ ПОКРЕТНИХ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

I

Када се говори о споменичном наслеђу у Црној Гори, готово се увијек полази од чињенице да је оно плод сретних спајања и прожимања разних културних токова, који су се одигравали управо на њеном простору. У формирању градитељства је, без сумње, имала удјела и пејзажна љепота Црне Горе, која иде од медитеранске раскошности, преко бљештавог голог карста, драматичних кањона и питомих долина, до тамних шума и планинских висова. Повезаност историјског хода смјене цивилизација и природних услова дала је специфичну обојеност споменицима културе Црне Горе. У контексту ових детерминанти нашли су се остаци, или читави слојеви, градитељског наслеђа још из времена Илира и грчке колонијације наше обале, па преко Римљана, Словена, периода самосталности, присуства Млетачке Републике, Турске, Аустрије, до бурних догађаја у прошлом вијеку, када се слобода Црне Горе почела приближавати савременим остварењима Европе.

Дуж црногорске обале имамо рано формирање урбаних цјелина, што је условљено погодношћу стратегијских позиција, климом и повезаношћу поморским путевима. Стари градови - Улцињ, Бар, Будва, Котор и Херцег-Нови, подигнути су на изразито маркантним позицијама. Иако посједују исте урбане елементе - зидине, цитаделе, тргове, профане и сакралне објекте, сваки за себе чини специфичну цјелину. Тако се Стари Улцињ развио на истуреној морској хриди, чији облик асоцира на циновску галију која је развила једра у правцу Отранта. Стари Бар има другачију концепцију. Он се мудро повукао са морске обале, штитећи се природним баријерама. Стара Будва, опет, плијени идиличном позицијом на равном полуострву са истакнутим узвишењем на којем је цитадела. Стари Котор се

формирао приљубивши се уз ловћенске литице које се стрмо спуштају до самог мора, док градску силуету, Херцег-Новог маркірају здања моћних тврђава.

Истанчани и дубоко осмишљени урбанизам, који беспрекорно функционише у основи свих поменутих градова, биљежио је у својој структури смјену историјских епоха, са акцентом на оном слоју који је био плод политичког и економског просперитета појединих раздобља, или је произилазио из најдужега временског трајања одређених окупација. Као производ таквих историјских оквира, до нас су стари градови дошли са различитим физиономијама. Улцињу и Бару најпрепознатљивији тон је дао оријентални слој, с обзиром на вишевијековну турску доминацију овим регионима. Међутим, у оба града Турци су наставили да стварају на већ оформљеним и развијеним градским структурама из доба средњовјековног успона и млетачког кратког присуства. Како се турска интервенција манифестовала у употреби лошијих материјала, без занатске прецизности, то је и накалењени стратум брзо и пропадао. У том процесу израњања првобитног језгра, у старом Улцињу је поново дошао до изражаја средњевјековни и позносредњевјековни карактер најзначајнијег дијела града. Дугогодишња научна истраживања открила су аутентичне фасаде, основе цркава, остатке богате декоративне пластике која је била саставни дио тих здања. Истакнути су и реконструисани капитални објекти, црква-џамија, кула Балшића, зид Болани. Земљотрес од 1979. године је скоро анулирао тек доречене конзерваторске напоре. Међутим, он је пружио шансу да се обновом читав град растерети од квазиамбијенталне архитектуре и да се максимално истакне његово старо споменично лице. Обнова Старог Улциња, која је управо у току, таквих је размјера да ћемо ускоро умјесто полуразрушене и напуштене оријенталне махале добити утврђени град, гдје живот неће бити само периферно присутан, већ ће се одвијати у пуном сазвучју нових примјерених садржаја.

Стари Бар је престао да буде насеље 1878. године, када су га Црногорци ослободили од Турака. Непосредно прије борби, град је имао изглед типичне турске утврђене касаве у којој су доминирали минарети џамија, сахат-кула, и дрвени доклат на стамбеним објектима. У разрушеном и пустом граду оријентални изглед је брзо нестајао, остављајући видљивим старије градитељство са истакнутим млетачким одбрамбеним системом. Игром случаја монументалне романо-готичке цркве св. Ђорђа и св. Николе биле су очуване и послје ослобођења Бара, али су настрадале у каснијим случајним експлозијама муниције. Системска истраживања, која су обављена у Старом Бару, дала су и основне смјернице за његову обнову послје земљотреса. Реконструисани су и санирани само одређени објекти, углавном за потребе презентације досадашњих истраживачких резултата, затим објекти који треба да буду у функцији културе, као и специфични одбрамбени и утилитарни системи - цитадела, бедеми и аквадукт.

Интензивни живот у Старој Будви никада није престајао, већ су се градитељски слојеви таложили један на други. Познато је да је земљотрес из

1667. године углавном разрушио средњовјековну Будву, посебно њену профану архитектуру. У овој чињеници лежи и дјелимично објашњење што је стамбени дио Старе Будве релативно скроман, без архитектонске пластике и већих градских тргова. Земљотрес из 1979. године је на извјесним мјестима управо открио античку Будву, што је од прворазредног значаја за њено убицање у односу на раније познату некрополу. Откриће римских терми, ранохришћанске базилике, остатака старих бедема, фресака у црквама св. Саве и св. Ивана, употпуњују материјалне доказе о континуираној егзистенцији урбаног живота Будве.

Градитељство Котора, за разлику од других утврђених градова, најбоље је сачувало управо средњовјековни слој у сакралним споменицима, што кореспондира са периодом његовог највећег политичког и економског просперитета, када је одиграо историјску улогу посредника у културним струјањима између приморја и унутрашњости, не само Црне Горе, него и Балкана. Утицај архитектуре Котора је добро познат, његови мајстори, клесари, златари, сликари дали су ванредно значајна остварења далеко ван града. Нормално је да је историјски ход времена, (утицаји нових стилова), оставио трага и на средњовјековним споменицима самог Котора, али све те касније интервенције нијесу пореметиле њихову просторну концепцију, везану за пуни развој романике, XII и XIII вијека. Управо смо свједоци сјајних открића у обнови послје земљотреса, када дјелови оригиналне архитектуре, заборављеног квалитетног живописа, поново постају саставни дио капиталних споменика града. Реконструкције и открића у св. Луки, св. Марији Колеђати, св. Ани, св. Михаилу и св. Павлу, омогућавају нам да предочимо високи умјетнички ниво фрескодекора и хармоничност архитектонских форми у изворним облицима. Занимљиво је да послје романике Котор није дао веће стилске цјелине у готици и ренесанси, па ни у бароку. Ови се стилови изузев неколико племићких палата, манифестују сачуваним партијама портала, прозора, дозиданих барокних капела и звоника.

За разлику од Котора, приобална насеља Прчањ, Доброта и Пераст, доживјели су нагли процват управо у доба барока, у XVII и XVIII вијеку, што је било у тијесној вези са развојем поморске трговине и бродарства. Иако су ова насеља много старија, у бароку су добила ријетко цјеловите, стилски хомогене физиономије. Најрепрезентативнија здања су палате поморских капетана, са карактеристично разуђеним фасадама, од којих су посебно маркантне палате породице Трипковић и Ивановић. У истом стилу су подизане и цркве св. Стасије и св. Матеје. Најљепши примјер наше барокне архитектуре без сумње је Пераст. Архитектура градића носи одлике једне смиренције варијанте барока, блиске ренесансним поимањима. Палате и цркве Пераста представљају јединствену хармонију природе и споменика градитељства.

Херцег-Нови је рано изгубио самосталност и није имао одређене власти које су користили Котор и Пераст под млетачком доминацијом. Турско господарење градом од два вијека с Канли-кулом и торњем са собом оставило је највише значајнијих материјалних трагова. Млечани,

опет, инсистирају на фортификацијама, о чему свједочи монументална тврђава Форте-маре. Изузимајући цркву св. Јеронима у језуитском бароку и рецентног св. Михаила у духу еклектицизма, остала архитектура Херцег-Новог има више амбијентални него споменични карактер. Управо је послје земљотреса инсистирано на обнови ових здања, цркава и тврђава.

Резимирајући медијевално градитељство Приморја очитује се његова тијесна веза са великим стиловима који су долазили са супротне јадранске обале. Одређена остварења и појаве често превазилазе провинцијалне оквире и механичку примјену дефинисаних облика. Љепота архитектуре св. Трипуна и других романичких цркава Котора, палате Бујовића у Перасту, Госпе од Шкрпјеља, Богородичиног храма на Прчању, манастира Савине и уопште, феномена барока у Боки, представљају ремек-дјела градитељства, достојна сваке друге средине развијане у повољнијим условима.

У развоју црногорских градова посебно мјесто заузима историјско језгро Цетиња, гдје се крајем XV вијека, у времену када се гасе слободе на Балкану, рађа нови град чији први објекти носе просторне концепције и декорацију ренесансе. Послије блиставог почетка наступио је период стагнације, који ће трајати до XIX вијека, када Цетиње доживљава нагли развој, трансформишући се у минијатурну пријестоницу са свим садржајима сакралног, јавног и резиденцијалног карактера. У репрезентативним здањима града заживјели су неостилови и еклектичка архитектура са краја XIX и почетка XX вијека. Обновом послје земљотреса поново је враћена љепота Биљарди, Манастиру, дворцима, амбасадама, позоришту и другим споменицима.

Говорећи о урбаном градитељству, морамо се још једном вратити у античку прошлост из које потичу остаци најзначајнијег римског града из доба Флавијеваца, (Doklee), Дукље. Дјелови бедема, градских базилика, храмова, форума, као и декоративна пластика, дозвољавају да предочимо димензије и снагу овог центра, чије ће име, Дукља, означавати Црну Гору у средњем вијеку. Одсјај градитељства Дукље наставио се у Мартинићкој градини, гдје су откривени остаци монументалне базилике са богатом каменом пластиком. Из римског периода је и загонетни Муниципијум С... код Пљеваља, чија је некропола дала ванредно значајне налазе, док су остаци града још нетакнути под пашњацима и воћњацима села Комини.

У овом општем прегледу споменичног градитељства нећемо се дуже задржавати на бројним средњовјековним утврђеним малим градовима, разасутим по важним стратегијским тачкама у унутрашњости Црне Горе. Најчешће су то били пунктови одакле су феудалци могли да контролишу живот у својим жупама, или мјеста која су се развијала око рудника и трговачких станица на транзитним путевима. Њихови остаци су релативно скромни, углавном су очувани у партијама бедема или у темељима објеката. Из ове бројне и разноврдне скупине истакли бисмо илирски Медун, затим град Свач са остацима готичких цркава и Жабљак Црнојевића који и данас задивљује занатском перфекцијом својих интегрално очуваних бедема.

Посебну врсту споменика представљају манастирски комплекси, који се скоро редовно подижу на локацијама погодним за живот, али истовремено и тешко приступачним. Поред основне религијозне функције, они су често били и центри гдје се његовала писменост и умјетност. Најстарији су подигнути крајем XII и у XIII вијеку - св. Петар у Бијелом Пољу, за чијег је ктитора писана и украшавана најљепша ћириличка књига - Мирослављево јеванђеље, затим Ђурђеви ступови код Иванграда, центар старе Будимљанске епископије и „краљевска“ задужбина - Морача. Посебно је у архитектури Мораче, у крајње чистим формама и декорацији, дошао до изражаја онај фини спој византијског куполног храма са пјевничким трансептом и романске обраде фасаде и портала. Другу групу манастира чине „маузолеји“ Балшића и Црнојевића на горицама Скадарског језера, саграђени у XIV и XV вијеку. Ова здања, својим скромним димензијама, управо иницирају нова времена и ограничену материјалну моћ ктитора. Углавном имају карактеристичну основу триконхоса - Старчево, св. Ђорђе на Бешкој и Морачник, док се Богородичина црква Јелене Балшић на Бешкој и Ком Црнојевића враћају облику једноставне базилике. Сва ова здања карактеришу складност пропорција и елементи готичке конструкције сводова. Како су рано запустјели, драстично су оштећени, тако да је са зидова нестао живопис, осим дјелимично из цркве на Кому. У још горем стању су дошле до нас рушевине некадашњег сједишта Зетске митрополије - Пречисте Крајинске у селу Остросу. Остаци моћне куле указују на вертикалну разуђеност овог монументалног триконхоса, чији су зидови такође били украшени фрескама. С друге стране, и данас импресионирају рушевине бенедиктанског самостана Богородице Ратачке, код Бара. Густо сплет остатака објеката свједоче о интезивном животу ове средњовјековне опатије.

За манастирске комплексе у Приморју, посебно у Паштровићима, карактеристично је да их народно предање датује у средњовјековну прошлост. Бројне касније интервенције су само привидно избрисале материјалне трагове тих најранијих фаза. На извјесном броју споменика истраживања су евидентирала периоде за које се није знало. Откриће фресака Ловра Добричевића у малој цркви манастира Савине истовремено је и саму грађевину датирало. Има примјера да је баш земљотрес, својом разорном снагом, „отворио“ зидна платна са фрескама, које су вјековима биле сакривене испод слоја малтера, као на примјер, у Подластви и Дуљеву.

Велики број манастира је обновљен, или је настао послје поновног успостављања Пећке патријаршије, у другој половини XVI вијека. Најзначајнији, у овој скупини, су манастири Пива, Тројица Пљеваљска, Никољац, Дубочица и Подврх. Ове манастирске цркве из периода обнове понављају углавном већ познате архитектонске форме. Њихови градитељи се угледају на старе узоре, посебно на оне из доба самосталности. Тако су Никољац и Пива базилике којима је предложац био Цетињски манастир Црнојевића. Владика Данило Петровић, подижући нови Цетињски манастир, уграђује у њега материјал и камену пластику са старог, свјесно

настављајући традицију Црнојевића. Обновљене и новосаграђене манастире, који су се налазили под турском доминацијом, карактерише једноставност архитектуре, без украса, па чак и спољашња неуглађеност. Љепота здања доживљава се тек у ентеријеру, гдје блистају позлаћени иконостаси, са квалитетним иконама, док су зидови, сводови и куполе прекривени фрескама.

У сакралном градитељству у Црној Гори бројни су споменици исламске архитектуре. Најчешће су то једноставни објекти, без естетских претензија. Изузетак чини позната Хусеин-пашина џамија, подигнута у центру Пљеваља, у другој половини XVI вијека. Њене складне пропорције и витки минарет сврставају је у једну од најљепших џамија на Балкану.

Обновом послје земљотреса обухваћени су скоро сви манастирски комплекси. Оно што је за споменик најважније, у оквиру пројектне документације, обављени су потребни истраживачки радови који су освијетлили генезу објеката и били полазиште за давање одређених пројектних рјешења. Један број манастирских комплекса, градских и сеоских цркава већ је саниран, на другима су радови у току или предстоје.

У општем прегледу непокретних споменика културе не може се заобити једна група која је, нажалост, највише занемарена, а то је народно градитељство. Иако се ради о чисто функционалним објектима, кроз њихове пропорције, градива, просторну дистрибуцију, исказано је поимање лијепог и практичног, што је плод народне мудрости изграђиване на искуству генерација. Нигдје као у архитектури црногорског села није дошао до изражаја осјећај за поштовање обрадивог земљишта. Ни једна стара сеоска кућа није подигнута на њиви. Примјењујући до краја принцип прилагођености терену, у Црној Гори је највише распрострањен тип камене куће, која се јавља солитерно, или у скупинама са пратећим објектима, примјереним начину привређивања села. Са мањим или већим варијацијама обраде камена сеоска кућа јавља се у пространом региону од Приморја, Крајине, Катунске, Црмничке, Ријечке и Љешанске нахије, до дубоко у унутрашњости. У планинским предјелима честа је употреба дрвета као грађевинског материјала, са карактеристичним крововима од шиндре, док се у питомим ријечним долинама користи бондрук у комбинацији са дрветом.

Управо присуствујемо неумитном процесу страховито брзог пропадања традиционалне руралне архитектуре. С једне стране, замирање села имало је за резултат брзо физичко осипање објеката, док је, с друге стране, употреба нових грађевинских материјала потпуно избрисала разлику између савремене сеоске и градске породичне куће. Ова појава је још очигледнија послје земљотреса, који је баш најжешће погодио најљепша црмничка и грбаљска села са карактеристичним волтовима, терасама, бистијернама и другим архитектонским детаљима. При подизању кућа у овим регионима имамо често да поред новог дома остаје старо кућиште, осуђено на пропаст. На наше очи замиру објекти који су донедавно служили основним потребама становништва села. Тако су на примјер, низ

старих воденица у Подсељанима, или на извору Ријеке Црнојевића, у рушевинама, зарасле у коров, док у њиховим ентеријерима још постоје воденични точкови, можда заувјек заустављени. Иако је традиционално народно градитељство код нас најмање проучено и валоризовано, праве се одређени напори да се сачувају најзанимљивије цјелине од даље деградације. За средњовјековно црмничко село Годиње предстоји програм валоризације којим ће се сачувати његов споменични и амбијентални карактер.

Сличну судбину доживљавају и старе тврђаве које су некада биле у живој функцији стратегијских упоришта. Космач на Брајићима се полако разлаже, док Његошево Лесендро није више ни острво. Заправо, на свим оним мјестима гдје нема функције живљења и коришћења, дешавају се слични процеси. Један од таквих примјера је судбина манастира Стањевића. Познато је што су Стањевићи били у предходна два вијека, често друга престоница Црне Горе, гдје су се доносиле важне одлуке. Откако је страдао у прошлом вијеку, манастир Стањевићи остао је као најмонументалнија рушевина код нас, којој је тешко наћи нову намјену.

Када говоримо о давању нове функције градитељском наслеђу, не треба схватити да само у том аспекту лежи и његов спас. Свака ревитализација мора бити подређена споменичном карактеру објекта. Свесни смо да се, приликом обнове, посебно старих градова, морало понешто изгубити од аутентичности. Тамо гдје су разарања била драстичнија, приступило се обимнијем презиђивању, често и ради конструктивне стабилности објекта. На тај начин је нестала и понека индивидуалност старог начина зидања, неправилност, која је давала шарм и печат поједином здању. Ово је посебно дошло до изражаја у процесу обнове старог Улциња и старе Будве.

Земљотрес је много тога неповратно однио, али је и донио нова сазнања о оригиналним изгледима и декорацији споменика. У току санације открили су се антички дјелови градова, терме, базилике и мозаици. Пред нама искрсавају старије основе цркава, садржане у млађим објектима, првобитне куполне конструкције, романичке и ренесансне фасаде, некадашње позиције декоративних портала и прозора, као и читави фрескоансамбли.

Свједоци смо, заиста, грандиозног процеса санације градитељског наслеђа. Резултати су импозантни, почев од поново оживљених старих градова, па преко капиталних сакралних и профаних споменика, до рецентних сеоских цркава. Но, као што је познато, брига о споменицима се не завршава обновом. Градитељско наслеђе захтијева перманентно одржавање и правилно коришћење, јер, ако то изостане, уложени санациони напори брзо ће изгубити ефекат. Стручна и материјална залагања за даље очување и проучавање споменика представља наш дуг према културном наслеђу, које треба да остане и као баштина за будућа времена.

II

Под широким појмом покретних споменика културе подразумева-

мо све оне предмете чија је намјена задовољење утилитарних, вјерских и естетских човјекових потреба. Након одређеног протока времена, споменички карактер попримају и предмети занатске и серијске производње, јер се кроз њих рефлектује општа култура једне епохе. У пракси се најчешће сусријећемо са покретним споменицима културе у којима су присутне занатске и естетске компоненте.

У овом тренутку се нећемо бавити умјетничким дјелима, насталим као индивидуални креативни чин, ни археолошким, етнолошким и архивским материјалом, о чијој се евиденцији и презентацији води брига у специјализованим музејским и архивским установама. Задржаћемо се на покретним споменицима културе који су везани за сакралне објекте и представљају важан извор за комплексно сагледавање наше културне прошлости.

У црквама је сачуван знатан број предмета обредног карактера, који су се вјековима брижљиво чували у ентеријерима, ризницама и сакристијама већих духовних центара. У православним храмовима карактеристична је појава иконостаса и раширен је култ поштовања икона. Из рукописних, касније штампаних књига, обављала се литургија и пригодни обреди од рођења до смрти. Кадioniце, кандила, крстови, путири, затим текстил – одежде и антиминоси, такође су у служби црквеног обреда. У католичким објектима имамо сличне скупине предмета, мање икона, а много више религиозних слика, скулптура и рељефа.

У сакристијама се чувају бројни и луксузни примјерци сребрнине, разни реликвијари, калежи, крстови, као и колекције старог текстила. Самостанске библиотеке посједују значајне примјерке старих штампаних књига, инкунабула, западне провинцијенције. У објектима исламског вјерског обреда, сходно вјерским канонима, нема предмета култа, па је и покретни споменични фонд скоро занемарљив, осим ријетких луксузних примјера корона.

Кроз обредне предмете рефлектовало се специфично прожимање општих умјетничких збивања на овим нашим просторима, гдје су се, често, сретно састајали естетски постулати хришћанског свијета – спиритуалног источног, византијског и реалистичнијег понеки пут, натуралистичког, западног. Није занемарљива ни компонента исламског утицаја, који је евидентан у дистрацији рукописне књиге и металних предмета. Стицајем историјских околности и путем трговачких релација, у наше крајеве је доста изражен импорт италокртских икона и касније руске штампане књиге обредних предмета.

Међутим, велики број вриједних покретних споменика културе бесповратно је нестало, било природним процесом старења органских материјала и неадекватним чувањем, било отуђивањем. Да не помињемо ратна разарања која су узела највећи данак у неповратном пустошењу покретног споменичног блага. Одношењем, трговином, нарудбином и другим, данас, непознатим путевима, обрели су се у великим националним библиотекама Болоње, Венеције, Беча, Прага и Лењинграда, вриједни прим-

јерци рукописа насталих у скрипторијама црногорских манастира. Слична судбина је задесила и дјела которских златара, чије примјерке налазимо у средњовјековној Рашкој и у далматинским самостанима.

У тешким историјским тренуцима, велики манастирски центри били су прибјежишта гдје су се сконцентрисали и чували ризнички предмети. Захваљујући неприступачности локација, а и због грешних потеза свештенства које је, пред опасношћу, склањало ризницу, најчешће, у просторе тзв. скривница, велики број покретног споменичног фонда се сачувао до данас, као благо Пиве и Мораче. Међутим, очувало се и у Тројици Пљеваљској надомак граду и у катедрали св. Трипуна у срцу Старог Котора.

Као што је познато, у Црној Гори највредније ризнице посједују манастири Пива, Тројица пљеваљска, Морача, Никољац, Савина, Прасквица и Цетињски манастир. У Боки Которској, посебно значајне збирке се чувају у катедрали св. Трипуна, Богородичном храму у Прчању, самостану св. Николе, такође у Прчању, св. Еустахији и Доброти, св. Николи у Перасту и Госпи од Шкрпјела на острвцу испред Пераста. Ризнице су се континуирано стварале путем наруџбина, куповином, а најчешће прилозима и завјетним даровима вјерника.

Систематско евидентирање обредних предмета у сакралним објектима започето је 60-тих година, када је Републички завод за заштиту споменика културе обавио прву акцију евидентирања покретних споменика на терену Републике. Резултати тог пописа и данас представљају основу за даљи рад. Приликом евиденције узимани су основни подаци о сваком предмету - кратак, стручни опис технике, димензије, датовање и степен очуваности. Уз обраду покретних споменика културе узимане су и шеме иконостаса са распоредом икона, с обзиром да се условно и иконостаси могу рачунати као покретни фонд. Овом евиденцијом нијесу обухваћени само велики манастирски центри, него и остали вјерски објекти, који посједују вриједне обредне предмете.

Поменути стручна инвентаризација није могла да буде свеобухватна и нормално је што је тадашњим обрађивачима понешто и промицало. Колико је таква једна акција комплексна илустроваћемо примјером Цетињског манастира. У току припрема за санацију Манастира било је потребно извршити ревизију ризнице и припремити материјал за конзервацију. Пошли смо од првобитних инвентара, сачињених 1963. године. Током рада, испоставило се да има још необрађених експоната, па је сачињена допуна старог инвентара. Приликом самог паковања ризнице појављивали су се нови предмети, који су се чували по другим манастирским просторијама, тако да је, ради свеобухватне евиденције, морала да се направи још једна допуна коригованог инвентара. Ова трећа, стручна инвентаризација, истини за вољу, обухватила је, углавном, предмете периферног значаја, али који ипак посједују одређену споменичку вриједност.

Допуна и нова валоризација већ сачињених инвентара треба да буде перманентан посао изучавања покретних споменика културе. Овај систематски посао је већ обављен у црквеним објектима на територији општи-

на Херцег-Нови и Котор. У задње вријеме, посебно последице земљотреса, ради се на новој музеолошкој презентацији и конзервацији манастирских ризница. Приликом преношења манастира Пиве извршена је комплетна конзервација његове ризнице, иконостаса и мобилијара, уз претходну стручну обраду. Одбир пивских драгоцености данас је изложен у просторијама новог манастирског конака на савремен музеолшки начин. У току је конзервација богатих ризница Цетињског манастира и манастира Савине, који ће бити такође поново обрађени и коначно, адекватно презентирани.

Напомињемо да сама евиденција покретних споменика културе не представља акт његовог физичког обезбјеђења. Срећом, најзначајнији предмети су сконцентрисани у настањеним манастирским средиштима, гдје постоји, мање или више, организовани систем заштите. Међутим, ни та чињеница не гарантује потпуну безбједност. Сјетимо се само да колекција панагија из Цетињског манастира, украдена 1983. године, још није пронађена. Познато је да се и много развијеније средине, са боље организованом заштитом културне баштине, суочавају са проблемом крађа умјетничких дјела. Ми смо донедавно били поштеђени од овог новог актуелног, интернационалног зла, док је, рецимо, у Македонији, илегална трговина иконама одавно драстично изражена.

Намеће се питање: како заштитити фонд усамљених, сеоских цркава? Најједноставније би било све вредније предмете покупити и похранити у неки обезбјеђени простор, гдје могу бити и изложени, што жели, на примјер, са иконама да реализује Општина Херцег-Нови. Овакво рјешење има и својих слабости. Предмети који се чувају у сеоским црквама су прилози предака садашњег становништва, које је емоционално везано за оставштину очева и дједова. И оно што је најважније, иконе, иконостаси, кандила, одежде, управо добро стоје баш у средини за коју су наручени, што се првенствено односи на иконостасе. За чување ванматичних објеката тако бројног фонда ми немамо никаквих услова. За реализацију ове идеје била би потребна огромна материјална средства и простор неког монументалног музеја. Истовремено би се бесправно осиромашили црквени ентеријери који без свог садржаја губе смисао постојања јер се ради првенствено о културним предметима. Као исправније рјешење намеће се боље обезбјеђење усамљених сеоских цркава, што је, опет, тешко спровести.

Охрабрујућа је чињеница, са којом смо се упознали на терену, да код нашег народа врло добро функционише систем самозаштите и у домену чувања културног блага. Подсјетимо се да је, својевремено, групу њемачких туриста који су се бавили крађом црквеног инвентара, открило сеоско становништво и пријавило властима. Из искуства знамо да се кључеви од цркава брижно чувају код повјерљивих особа. Обично су то часне старине који памте и чувају предања свог краја и самог споменика. Али кад прође та генерација са богатим народним памћењем, остају села скоро пушта и цркве све мање заштићене. Но, то је проблем који далеко превазила-

зи нашу тему. С друге стране, неки пут живот аранжира и овакве ситуације: приликом прошлогодишње крађе у цркви св. Недјеље у Јошици, лопов је однио новац, али срећом не и једну вриједну италиокритску икону која му је била на дохват руке, јер није знао да је процијени.

Свјесни смо да ће сваким даном бити све више ексцесних ситуација у којима ће културно благо бити курентна роба. Велика циркулација туриста, брже комуникације, организованост и техничка опремљеност лопова, отежавају рад органима гоњења и царинским властима, па се може крађе чији починиоци остају неотрживени а покретни споменици прелазе границе наше земље.

У општем систему заштите културног блага пресудну улогу ипак чини сам човјек. Као што је већ речено, у великим манастирским центрима организовано се чува ризнички материјал, али та заштита није довољна из простог разлога што нема довољно томе послу посвећених лица. Чињеница је, да се само по један поп или калуђер налази у Пиви, Морачи, Никољцу, Савини, Прасквици, Градишту, Режевићима. У бољој ситуацији је св. Тројица Пљеваљска о којој се брине бројније сестринство. Сакристија катедрале св. Трипуна се налази у склопу саме грађевине и веома је добро обезбијеђена. Слично је и са Госпом од Шкрпјела, коју помно чувају часне сестре.

Као закључак се намеће потреба једног другачијег општег става према покретним споменицима културе. Остаје да се и даље систематски издвајају средства за њихову евиденцију и конзервацију, као и потреба да се едуковним путем предочи што ширим круговима значај порука тих предмета, који одражавају вјеровања, материјалну моћ и укус њихових наручиоца и твораца. Кроз покретне споменике културе исказане су наше релације са свијетом, нарочито у тешким временима туђинске доминације, када су цркве и манастири били једини центри писмености и умјетности. У том смислу чување и поштовање сваког предмета из прошлости значи истовремено и патриотски гест. Наше друштво издваја значајна средства да обезбиједи и савремено презентира музејске ризничке коалиције, али сви заштитни системи неће бити довољни ако затаји свијест о сопственој прошлости, која се рефлектује, управо, кроз споменике културе. Образовање младих треба да буде усмјерено ка вредновању наслијеђеног, како би будуће генерације компјутера и електронике, евидентирале да је, некад, неко, сачувао свједочанства о свом националном бићу.

Tatjana Pejović

ON CONDITION OF IMMOBILE AND RECORDS AND PROTECTION OF MOBILE
MONUMENTS OF CULTURE IN MONTENEGRO

Summary

The author presents the data from Republican Institute for Protection of Monuments of Culture on records, conditions and protection of mobile cultural monuments. Along with these she gives the information on prehistorical, antique and medieval localities from which mentioned subjects originate (Ulcinj, Bar, Budva, Kotor and Herceg-Novi). The data on monasteries and churches in which mobile monuments are being kept are also given.